PHONETIC CHANGES IN ROMANCE LANGUAGES

Maria-Laura Rus
LecturerPhD, UMFST Tîrgu Mureş

Abstract:The phonetic changes in the Romance languages are caused by the so-called "phonetic laws. This fact is easily observed in those regular aspects that derive from the comparative study of different Romance languages and the Latin language. We discuss and illustrate these changes only at the level of vowels.

Keywords: Romance language, phonetic change, phonetic law, diphthongization, nasalization

Începând cu secolul al XIX-lea studiile lingvistice au adus în discuţie regularitatea schimbărilor fonetice în limbile romanice. Neogramaticii au văzut în corespondenţele dintre latină şi limbile romanice nişte „legi naturale" care acţionează fără excepţie. Desigur, astăzi, concepţia poate părea exagerată, însă se poate vorbi, totuşi, cu destulă îndreptăţire, despre „legi fonetice", întrucât aspectele regulate care decurg din studiul comparat al diferitelor limbi romanice şi din latină sunt evidente.

În lucrarea de faţă ne vom opri numai la schimbările fonetice de la nivelul vocalismului. În acest caz, probabil cea mai evidentă şi importantă modificare a fost înlocuirea corelaţiei de cantitate prin corelaţia de calitate a vocalelor[1]. Este o transformare a întregului sistem vocalic, generată de modificarea accentului muzical în accent dinamic. De asemenea se neutralizează opoziţia dintre anumite foneme vocalice: [ē] şi [ĭ] converg în [e], [ō] şi [ŭ] converg în [o], în timp ce din [ā] şi [ă] rezultă un singur [a]:
lat. *lĭgnum*> rom. *lemn*, it. *legno*, sp. *leno*, ptg. *lenho*
lat. *crēdit*> rom., it. *crede*, sp., ptg. *cre(e)*
lat. *flōrem* > rom. *floare*, it. *fiore*, sp., ptg. *flor*, fr. *fleur*
lat. *gŭla* > rom. *gură*, it. *gola*, fr. *gueule*
Obs.: Româna se înscrie doar parţial în fenomenul de evoluţie a lui [ō] şi [ŭ]. Franceza inovează, în raport cu celelalte limbi romanice: ea păstrează pe [e] în silabă închisă, dar îl diftonghează în silabă deschisă (lat. *sĭccus* > fr. *sec*; lat. *crēdit*> fr. *croit*). La fel, în franceză are loc diftongarea lui [ō] în [ou > eu] în orice tip de silabă (a se vedea exemplele de mai sus).

Sistemul vocalic de bază al Romaniei cunoaşte şi evoluţii independente, dar adesea paralele. Transformările vocalice depind de locul de articulare şi de gradul de apertură vocalică, de poziţia vocalelor în silabă şi în cuvânt, dar şi de interacţiunea cu accentul, întrucât vocalele accentuate sunt mai susceptibile a fi supuse transformărilor complexe, în timp ce vocalele neaccentuate au dispărut, au amuţit sau şi-au dezvoltat variante libere.

Diftongările reprezintă evoluţii prezente în numeroase limbi romanice.

Diftongarea lui [ĕ] în [ie] este frecventă pe teritoriul de formare al românei, dalmatei, retoromanei şi spaniolei. Dacă în primele trei fenomenul are loc în silabă deschisă, în spaniolă apare atât în silabă deschisă, cât şi în silabă închisă. În italiană şi franceză este mai puţin frecvent, iar în occitană nu există.

[11]Vorbim, de fapt, despre abandonarea opoziţiei fonologice dintre vocalele scurte şi cele lungi şi înlocuirea ei cu opoziţia dintre vocalele închise şi deschise.

BDD-A28599 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.223.159.195 (2024-04-19 02:23:06 UTC)

lat. *pĕtra*> rom. *piatră* (dintr-un mai vechi *pieatră*), it. *pietra*, fr. *pierre*, sp. *piedra*
lat. *fĕrrum* > rom. *fier*, it. *ferro*, fr. *fer*, sp. *hierro*

Diftongarea lui [ŏ] în [uo] este un fenomen propriu romanicei apusene, întâlnit mai frecvent în spaniolă şi mai puţin frecvent în italiană şi franceză, unde se produce numai în silabă deschisă. În spaniolă diftongul apare sub forma [ue], în timp ce în franceză se monoftonghează în [ö]:
lat. *nŏvus*> it. *nuovo*, fr. *neuf*, sp. *nuevo*
Acesta din urmă se încadrează în fenomenul de „diftongare franceză", alături de diftongarea lui [ē] în [oi]. Acesta este numit mai mult sau mai puţin propriu aşa, întrucât se întâlneşte şi în italiană şi retoromană.

Metafonia lui [é] şi [ó] (în condiţia existenţei în silaba următoare a uneia din vocalele *a, ă, e*) este un fenomen românesc întâlnit în toate dialectele limbii noastre:
lat. *ménsa* > arom., megl. *measă*, dacorom. *masă*
lat. *mórtem* > arom., dacorom. *moarte*, istrorom. *morte* (cu *oa* > *o* ulterior)

Datorită tendinţelor manifestate mai sus, numărul diftongilor a crescut în română şi franceză, însă apoi în franceză vechii diftongii s-au redus din nou, astfel încât, azi, această limbă este săracă în diftongi.

Într-adevăr, alături de diftongări, monoftongările constituie o tendinţă relativ constantă în limbile romanice. Există monoftongări de dată latină şi monoftongări romanice. Ilustrăm primele:
au > *ō* > *ŏ*: *cauda* >*coda* > it., sp. *coda*, fr. *queue* (*o* se diftonghează ulterior, apoi se monoftonghează)
ae > *e: caelu* > rom. *cer*,it. *cielo*, sp. *cielo*, fr. *ciel* (*e* se diftonghează apoi în mod normal la *ie*, mai puţin în română)
oe > *e: poena* >it., sp. *pena*

O evoluţie la nivel vocalic este observabilă în special în limbile franceză şi portugheză, precum şi în câteva dialecte italiene, în nazalizarea vocalelor urmate de consoanele nazale *m* şi *n*. Procesul nazalizării cunoaşte diferite faze evolutive: de la nazalizarea parţială a vocalei şi păstrarea consoanei nazale, până la nazalizarea totală a vocalei şi dispariţia totală a consoanei. Franceza şi portugheza au atins faza totală a nazalizării, iar în plus în franceză opoziţia vocale orale – vocale nazale are şi rol fonologic (*champ – chat; an - âne*). În privinţa francezei fenomenul se produce între secolele al XI-lea şi al XIV-lea, ca apoi în secolele al XVI-lea – al XVII-lea să se înregistreze o denazalizare reprezentată fie prin căderea consoanei nazale, atunci când silaba este închisă (*manu* > *main:* vechea fr. [mẽn] > fr. [mẽ]), fie prin denazalizarea vocalei, atunci când silaba este liberă (*an-née:* v. fr. [ã′ne] > fr. [a′ne]).

Fenomenul nazalizării a împiedicat de multe ori diftongarea lui [ĕ] şi [ŏ] în [ie], respectiv [uo]:
lat. *respondet* > it. *risponde*
lat. *abscondere* > it. *ascondere*
lat. *bene* > rom. *bine*, occ. *ben*
Explicaţia constă în faptul că nazalizarea determină, totodată, şi închiderea vocalelor. În ilustrările de mai sus cele două vocale în discuţie au devenit de timpuriu vocale închise, ceea ce, în mod natural, a împiedicat diftongarea lor.

Dacă tendinţele discutate şi ilustrate mai sus au vizat vocalele accentuate, şi în ceea ce priveşte vocalele neaccentuate se constată pierderea opoziţiei de cantitate în favoarea celei de calitate. De asemenea, monoftongările sunt aceleaşi:
lat. *auricula* > it. *orecchia*, sp. *oreja*, fr. *oreille*,
dar diftongările diferă.

BDD-A28599 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.223.159.195 (2024-04-19 02:23:06 UTC)

Datorită pronunţării cu o intensitate mai scăzută, vocalele neaccentuate sunt supuse mai multor transformări. Când intensitatea este diminuată în mod constant, ele se reduc şi uneori chiar dispar. De asemenea, ele se pot închide din aceleaşi cauze. Importante sunt pentru aceste vocale poziţia faţă de accent şi poziţia în ansamblul cuvântului. Cele mai rezistente sunt vocalele posttonice finale şi cele protonice iniţiale. Rezistenţa acestora se explică prin faptul că adesea vocalele finale constituie terminaţii (au rol morfologic), iar cele iniţiale, deşi neaccentuate, se pronunţă cu o intensitate ceva mai ridicată.

Dintre vocalele posttonice finale, [-a] se păstrează mai bine în italiană şi spaniolă, iar în franceză se labializează în secolul al XV-lea, apoi amuţeşte în secolul al XVII-lea; [-e] şi [-i] se păstrează mai bine în italiană şi română, în timp ce în franceză şi occitană se reduc; [-o] şi [-u] au o soartă asemănătoare şi adeseori se confundă:
lat. *lingua* > rom. *limbă*, fr. *langue*,it. *lingua*, sp. *lengua*, ptg. *lingoe*
lat. *bene* > rom. *bine*, it. *bene*, fr. *bien*, sp. *bien*, ptg. *bem*
lat. *oculi*> rom. *ochi*, it. *occhi*, sp. *ojos*, ptg. *olhos*
lat. *cornu* > rom. *corn*, it. *corno*, fr. *cor*, sp. *cuerno*, ptg. *corno*
lat. *quando* > rom. *când*, it., sp., ptg. *quando*, fr. *quand*

Dintre vocalele protonice iniţiale, [a-], [i-] şi [u-] excelează în rezistenţă, în timp ce [e-] şi [o-] se păstrează mai puţin bine, în general din cauza unei tendinţe de închidere manifestată încă în latina populară:
lat. *argentum*> rom. *argint*, it. *argento*, fr. *argent*
lat. *amicum* > it. *amico*, fr. *ami*, sp., ptg. *amigo*
lat. *hibernum* > rom. *iarnă*, it. *inverno*, sp. *invierno*, fr. *hiver*
lat. *nepotem* > rom. *nepot*, it. *nipote*, occ. *nebot*
Tendinţa timpurie de închidere a lui [o-] în [u-] explică reflexele din multe limbi romanice ale unor cuvinte latineşti precum:
corona > rom. *cunună*, it. de nord *kuruna*, fr. *couronne*
dolorem > rom. *durere*, fr. *douleur*

Vocalele mediale neaccentuate se reduc adesea şi dispar, având drept cauze intensitatea mai redusă şi lipsa valorilor gramaticale[2]. O tendinţă constantă de reducere şi dispariţie a vocalei din silaba penultimă se observă în cuvintele proparoxitone încă din latina populară, fenomen care a lăsat urme în limbile romanice:
lat. *calidus* > *caldus* >rom. *cald*, it. *caldo*, fr. *chaud*, sp., ptg. *caldo*
lat. *viridis* > *virdis* >rom. *verde*, it. *verde*, fr. *vert*, sp., ptg. *verde*
Dispariţia vocalei protonice mediale este foarte rară în spaniolă, în portugheză vocala aceasta se păstrează de cele mai multe ori, iar în franceză se reduce şi dispare:
lat. *delicatus* >sp. *delgado* (dispare după laterala *l*)
lat. *armatura* >fr. *armeure*

Un alt fenomen vocalic pe care vrem să îl aducem în discuţie având în vedere vasta lui răspândire în special în Romania apuseană este transformarea necondiţionată a lui [ū] în [ü]. Această arie de răspândire este de natură să ofere indicii cu privire la vechimea şi direcţiile e răspândire ale fenomenului. El se întâlneşte în „limbile franceză şi provensală, în dialectele galo-italice (genovez, piemontez, cea mai mare parte a dialectului lombard şi în partea de nord a dialectului emilian), în unele graiuri portugheze şi în grupurile vestic şi central ale limbii retoromane”[3].

Transformarea în discuţie este atribuită de unii lingvişti influenţei substratului celtic. Pentru aceasta pledează în primul rând constatarea că teritoriile romanice în care [u] a devenit

[2]Spre deosebire de vocalele posttonice finale care reprezintă adesea desinenţe ale cuvântului respectiv.
[3]Iorgu Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1965, p. 248.

BDD-A28599 © 2018 “Petru Maior” University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.223.159.195 (2024-04-19 02:23:06 UTC)

[ü] ar coincide cu teritoriul locuit mai demult de celţi (Galia transalpină şi Galia cisalpină). În al doilea rând şi în limbile celtice de azi vocala [ü] are o frecvenţă deosebită.

Lingviştii care combat originea celtică a acestei transformări vocalice aduc în sprijinul lor argumentul că ea se întâlneşte şi în teritorii romanice unde nu au locuit niciodată celţi, precum şi că nu peste tot unde celţii au trăit se întâlneşte în idiomurile respective un [ü] în loc de mai vechiul [u]. În plus, chiar în Franţa, unde [ü] este astăzi aproape general, el nu pare să aibă aceeaşi vechime.

Punctul comun stabilit de ambele categorii de cercetători este relevarea vechimii diferite de la o limbă la alta a acestui fenomen de transformare vocalică şi uneori, în cadrul uneia şi aceleiaşi limbi. Implicit, aceasta înseamnă că pronunţarea lui [u] ca [ü] s-a extins treptat de la o zonă lingvistică la alta. Dăm câteva exemple:

lat. *frūctus* > rom. *fruct*, it. *frutto*, fr. *fruit*, occ. *früch*, ptg. *fruto*

lat. *sursum* > rom. *sus*, it. *sus*, fr. *dessus*, occ. *süs*, sp., ptg. *suso*

Observaţie: în limba română, această vocală, precedată de un sunet palatal, devine *i*, prin asimilare: *includo* > *încl'ud* > *închiud* > *închid*. Fazele intermediare sunt confirmate şi de unele cuvinte vechi slave, consideră Iorgu Iordan.

O ultimă tendinţă, cea de posteriorizare, se întâlneşte cu deosebire în limba română. Aceste „legi" fiind, în general, cunoscute, vom exemplifica doar:

a) Sub influenţa labialelor, dar şi a poziţiei în silaba următoare a unor vocale nepalatale, vocala *e* devine o vocală medială:

lat. *fetus* >rom. *făt*

lat. *verus* >rom. *văr*

b) Sub influenţa lui *s, z, ş, j, ţ* şi *r*, pronunţate dur, vocala anterioară *i* se transformă în vocala medială *â (î)*. Această transformare apare dialectal:

sită > *sâtă*

zid > *zâd*

şi >*şî*

ţin >*ţân* etc.

În cazul lui *r*, vorbim atât de modificări vechi, cât şi mai noi, dialectale:

lat. *rideo* > *râd*

strig > *strâg*

Este foarte adevărat că dezvoltarea fonologiei a creat baze noi pentru a înţelege mecanismele schimbărilor fonetice. Acestea s-au petrecut într-un interval lung de timp, trecând prin variaţiile fonetice de la nivelul cuvântului (variante articulatorii), prototipizarea sunetului (alofone), recunoaşterea noului sunet drept sunet „normal" şi apoi aşezarea lui în rândul fonemelor constituite ale limbii (fonologizarea). Generalizarea unei schimbări fonetice pe un teritoriu geografic întins (cum e şi cel al Romaniei) ia mai multă vreme decât normalizarea sa în interiorul spaţiului respectiv. Schimbările pleacă de la nivelul vorbirii, nu de la cel al limbii, motiv pentru care variantele fonetice sunt mai întâi contingente. Deşi sistemul fonologic al unei anumite epoci istorice constituie baza pe care se produc aceste variante, el nu determină transformările fonetice. Numărul fonemelor limbilor variază foarte mult, arătând libertatea pe care şi-o acordă evoluţia fonetică. Faptul acesta nu împiedică, însă, posibilitatea de a percepe la scară largă, după cum s-a observat şi în familia limbilor romanice, anumite linii directoare ale transformărilor fonetice. S-a observat, astfel, rolul important al diftongărilor, al nazalizării sau al rezistenţei vocalelor accentuate în schimbarea de la latină la limbile romanice. Este vorba despre particularităţi evidente ale limbilor romanice, care individualizează familia în cauză în cadrul familiei mari a limbilor indoeuropene.

BDD-A28599 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.223.159.195 (2024-04-19 02:23:06 UTC)

BIBLIOGRAPHY

Glessgen, Martin-Dietrich, *Lingvistică romanică: domenii şi metode în lingvistica franceză şi romanică*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2014
Homorodean, Mircea, *Introducere în lingvistică romanică*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 1978
Iordan, Iorgu, *Introducere în lingvistica romanică*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1965
Reinheimer Rîpeanu, Sanda, *Lingvistica romanică: lexic – morfologie – fonetică*, Editura Bic All, București, 2001
Tagliavini, Carlo, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologie romanică*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977

BDD-A28599 © 2018 “Petru Maior” University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 18.223.159.195 (2024-04-19 02:23:06 UTC)